

Stanislav Andreski: Maxe Webera olśnienia i pomyłki

Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN
1992, 192 s.

Nebývá zvykem psát recenzi na práci, která vyšla před deseti lety. Stejně tak je neobvyklé recenzovat knihu, vydanou původně v angličtině, na základě jejího překladu do jiného cizího jazyka. Jestliže přesto referuji o díle, *Max Weber's Insights and Errors* (Jasnoživost a omyly Maxe Webera) při příležitosti jeho vydání v polštině, mám k tomu přinejmenším tři dobré důvody, které snad omluví porušení zmíněných zaběhaných a osvědčených zásad. Prvním je to, že pokud je mi známo, nebyla u nás kniha v době svého vydání ani později recenzována, a tak je její polský překlad vhodným, byť opožděným podnětem k tomu, abychom tak učinili alespoň nyní. Druhým je to, že pro polské vydání napsal autor zvláštní předmluvu, která přes svou stručnost zaslouží samostatnou pozornost. A konečně třetím důvodem je skutečnost, že za dobu od svého prvního vydání neztratila studie nic na metodologické instruktivnosti, jak přistupovat k dědictví klasiků sociologie vůbec a k Weberovu dílu zvláště.

Životní osudy autora knihy nebyly jednoduché. Stanisław Leonard Andreski (původním jménem Andrzejewski) se narodil roku 1919 v Čenstochové. Roku 1938 začal studovat na právně ekonomické fakultě Poznaňské univerzity. Jeho studium přerušila válka, již se zúčastnil jako voják na různých frontách. Nejprve bojoval proti německým okupantům v září 1939 na domácí půdě, poté se roku 1940 dostal do polské armády na Západě a svou vojenskou kariéru ukončil jako příslušník britských okupačních sil v poraženém Německu.

Po válce se natrvalo usadil ve Velké Británii, kde také pokračoval ve studiu na London School of Economics a roku 1953 získal doktorát. V letech 1964-1984 byl profesorem a ředitelem Institutu sociologie na univerzitě v Readingu. Od roku 1980 byl rovněž profesorem srovnávací sociologie na Polské univerzitě v Londýně. Přednášel i v Jižní Africe, Chile, Nigérii, USA a Kanadě. Mezi jeho hlavní díla patří: *Military Organization and*

Society (1954), *Elements of Comparative Sociology* (1964), *Parasitism and Subversion: The Case of Latin America* (1966, přeloženo rovněž do španělštiny 1968), *The African Predicament: A Study in Pathology of Modernisation* (1968), *Social Sciences as Sorcery* (1972, vyšlo též španělsky 1973, německy 1974, francouzsky 1975, italsky 1977 a japonsky 1981) a *Syphilis, Puritanism and Witch-Hunts: Historical Explanations in the Light of Medicine and Psychoanalysis with a Forecast about AIDS* (1889). Je rovněž vydavatelem výborů z děl H. Spencera (*Structure, Function and Evolution*, 1971), A. Comta (*The Essential Comte*, 1974) a M. Webera (*Max Weber on Capitalism, Bureaucracy and Religion*, 1984).

V autorově předmluvě napsané v červenci 1990 pro polské čtenáře je několik myšlenek, poučných i pro nás a vypovídajících mnohé o Andreského ideovém profilu. Je v ní vyslovena otázka, zda Weberovi čtenáři ze země, jež prodělává prudké přeměny, a to jak radostné, tak bolestné, mohou najít v díle tohoto německého myslitele nějaké praktické pokyny. Odpověď je jednoduchá: hotové návody u Webera nenajdeme. Je však možné z Weberova díla vyvodit určitá poučení, jejichž podstatou je nedůvěra k prostým řešením společenských problémů. Pronikavost a mnohostrannost Weberova myšlení nám neustále připomíná, jak velice složitými výtvoři společnosti jsou a jak nesmírně komplikované kauzální souvislosti v nich existují, čímž se vysvětluje, proč je tak snadné všechno pokazit, a tak obtížné cokoliv napravit.

Weberovy historické analýzy obsahují určitý způsob přístupu, který má podle Andreského praktický význam. Weber považoval rozvoj kapitalismu za hlavní faktor pokroku civilizace, v každém případě v minulosti, protože o budoucnosti se spíše nevyjadřoval. Nepředpokládal však, že vývoj kapitalismu musí vždy zvyšovat všeobecný blahobyt. Rozlišoval kapitalismus produktivní, nazývaný jím racionální, a kapitalismus cizopasný, loupeživý, který nazýval iracionálním. Podle Andreského je to názor subtilnější než Marxovo dogma, že kapitalismus se redukuje

na vykořisťování, nebo předpoklad Hayeka, že důsledky kapitalismu jsou vždy dobré.

Může-li se kapitalismus vyvíjet dvěma opačnými směry, máme tendenci se ptát, proč tomu tak je. U Webera na to najdeme sice pronikavou, ale nepřítisť jasnou odpověď. Weber popsal loupeživý kapitalismus ve starověkém Římě, ale v současnosti existuje podle Andreského mnoho podobných příkladů, a prvky takového kapitalismu se objevují všude, např. ve Velké Británii v posledním období vlády paní Thatcherové.

Odůvodněná negace starého režimu přivedla Poláky k idealizaci kapitalismu. Když hovoří o kapitalismu, mají však na mysli pouze západní Evropu a Severní Ameriku, nikoli Kolumbii, Filipíny, Nigérii či Haiti, dodává Andreski a upozorňuje, že při zavádění nového společenského pořádku v Polsku by bylo dobré se zamyslet, jak zabránit nebezpečí jeho vývoje směrem k těm formám kapitalismu, jaké se objevují v třetím světě.

Andreski dále připomíná známou skutečnost, že podle Webera nezávisí rozvoj kapitalismu pouze na ekonomických, ale i na morálních faktorech, a že podmínkou hospodářské produktivity je určitý minimální stupeň poctivosti. „Dogmatici svobodného trhu nepřihlížejí k faktu, že ten působí dobře pouze tehdy, když nezahrnuje všechny společenské vztahy. Je těžké dosáhnout něčeho poctivou prací tam, kde výroky soudu jsou na prodej. Korupce je tržní chování v oblastech, které podle hlášených zásad mají být založeny na pocitu služby. Korupce je zároveň účinkem i příčinou chudoby mnoha zemí, bída tam živí nepoctivost a parazitismus, které zase neumožňují z bída se dostat. Rozšířit tržní vztahy na všechny oblasti života společnosti znamená deformovat působení tržních pravidel i tam, kde je trh nejvhodnějším mechanismem.“ (s. 8.)

Tím, že F. von Hayek a M. Friedmann vyzývají k udržení či navrácení svobodného trhu, podle Andreského zapominají, na jakou motivaci apelují. Nemůže jí být přece touha po zisku, která je podle nich jediným motivem, na němž lze založit společenský systém, neboť mnoho lidí, jak sami tvrdí, dosahuje materiálních výhod díky vlastněné moci,

použitím násilí nebo nátlaku. Pro určité skupiny je tento způsob získávání výhod krátkodobě mnohem lákavější než jednání shodně s tržními principy. Ve jménu čeho se mají těchto možností vzdát, ne-li ve jménu souhlasu s přijetím zásad jednání, které slouží dobru celku, ptá se Andreski.

„Hayek, Friedmann a jejich stoupenci, usilující o zachování či obnovu systému, jehož podstatou je snaha dosáhnout zisku, se odvolávají na péči o obecné dobro. Podobně nelogičnosti se dopouštějí přívrženci názoru, že různé společenské instituce, které byly dosud považovány za sloužící veřejnému dobru, mají být založeny na tržních principech. Zdůvodňují tuto politiku tvrzením, že touha po zisku je jediným stimulem jednání. Hlásají však, že sami se řídí obecným dobrem. Jestliže jejich tvrzení o lidské motivaci aplikujeme na ně samotné, pak důsledně musíme přiznat, že tato hesla propagují pro vlastní zisk.“ (s. 8-9)

Takovýmto rozporům je možné se podle Andreského vyhnout, jestliže se vyvarujeme jakýchkoli dogmat, nikoli tím, že stará dogmata nahradíme novými, hlásajícími, že dobrou společnost je možné vybudovat pouze na touze po zisku. Proto Weberova myšlenková mohostrannost je lepším ukazovatelem cesty než jednostrannost ať již Marxova, nebo Hayekova, konstatuje Andreski.

Předmluva k původnímu anglickému vydání recenzovaná práce je pozoruhodná především tím, že v ní Andreski popisuje, jak vůbec k zájmu o Weberovo dílo dospěl a jak se s ním postupně seznamoval. V době, kdy v Londýně externě studoval ekonomii, musel složit i zkoušku ze sociologických teorií a metod, ale Weberovo jméno na seznamu četby z tohoto předmětu nefigurovalo. Jediný tehdejší profesor sociologie ve Velké Británii Morris Ginsberg se o Weberovi zmiňoval jen velmi zřídka. Andreski se poprvé s Weberovým dílem setkal při přípravě na zkoušku z hospodářských dějin let 1760-1914, neboť musel prostudovat Weberovu práci, jejíž anglický název zní *General Economic History*, a byl jí okamžitě nadšen. Zatímco Ginsberg na Andreského dotaz, co soudí o Weberovi, odpověděl, že je to autor, který stojí za přečtení, K. Mannheim mu řekl, že Weber je největší tvůrce v oblasti sociologie a že ten,

kdo nezná jeho spisy, nemůže být kompetentním sociologem. Na základě těchto podnětů se Andreski začal učit německy, k čemuž měl velmi dobrou příležitost právě jako příslušník britských okupačních sil v Německu. Tam také po dlouhých hledáních dokázal za cigarety a potraviny získat všechny Weberovy knihy, jež ho zajímaly. Píše, že po přečtení díla *Wirtschaft und Gesellschaft* nemohl vzrušením spát.

Od té doby se stal zbožňovatelem Webera a po návratu z Německa se mu podařilo získat pro tehdy velmi úzký okruh britských obdivovatelů tohoto nového vynikajícího člena, Radcliffa-Browna, spolutvůrce funkcionalistické školy v antropologii, který později při jejich společném působení na Rhodes University College v Jižní Africe po přečtení *Wirtschaft und Gesellschaft*, kterou mu Andreski zapůjčil, měl podle Andreského slov prohlásit, že je to fantasticky dobrá věc a že je škoda, že mu o ní nikdo neřekl dříve.

Andreski se zmiňuje o těchto skutečnostech hlavně proto, aby bylo jasné, jak blízký a plný úcty jeho vztah k Weberovu dílu je, což mu však nebrání, aby to byl právě vztah kritický. Andreski konstatuje, že Weber se stal pro některé autory jakýmsi totemem. Často se na něj odvolávají, aby dodali lesku učenosti svým pracím, které těžce hřeší proti všem Weberovým vědeckým ideálům. V této souvislosti Andreski jako příklad takového postupu uvádí především Parsonse.

Andreského přístup k Weberovi je jiný a snad nejlépe jej formuluje na s. 183, když píše, že mu „umožňuje ukázat přednosti plynoucí ze studia Weberových děl v duchu kritické, ale konstruktivní analýzy. Tato díla jsou pokladnicí oslnivých nápadů, i když prezentovaných převážně v dosti nejasné formě. Weber se tak jako každý člověk někdy mýlil, ale pouze některé z jeho analýz a klasifikací jsou opravdu málo hodnotné. Jeho kauzální vysvětlení se vždy týkají zajímavých otázek a i tehdy, jsou-li nepřesná nebo mylná, razí cestu systematickým studiím. Domnívám se, že nejplodnější přístup k jeho pracím musí spočívat v hledání - zejména při vysvětlování různých zvratů společenského vývoje - skrytých podmínek a předpokladů a v jejich otevřeném formulování a poté konfrontaci

s údaji, které ve Weberově době nebyly dostupné.“

Kromě obou předmluv, závěru nazvaného *Jak nám Weber může pomoci jít dále* a rejstříku osob obsahuje Andreského kniha pět kapitol.

První z nich, nazvaná *Preliminaria*, se ve svých třech částech zabývá Weberovou osobností a politickým pozadím jeho tvorby, stylem jeho prací a klasifikací jeho děl z hlediska jejich obsahu. Za zmínku stojí zejména úvaha o známé skutečnosti, že Weber od svých 33 let trpěl nemocí, kterou Andreski nazývá podivnou (přičemž ji přirovnává k obdobné nemoci Darwinově), jež začala nervovým zhroucením. Andreski se pozastavuje nad skutečností, že v důsledku této choroby měl Weber šest let dovolenou z vysokoškolské výuky, poté přešel do polovičního důchodu s titulem čestného profesora a didaktickou činnost obnovil až v roce 1918, kdy mu bylo 54 let, tedy dva roky před svou smrtí, a přesto mu tato choroba dovolila po celou dobu první světové války pracovat ve správě vojenské nemocnice a nevadila mu ani v badatelské práci. Andreski označuje za záhadu, že Weber, i když byl příliš nemocen, aby mohl mít 2-3 přednášky týdně, byl schopen psát svá monumentální díla, a vyslovuje otázku, zda Weber, aby unikl nudě opakujících se přednášek, nemoc nepředstíral. Odpovídá však na ni, že ve světle toho, co víme o Weberově charakteru, je to málo pravděpodobné. Přitom známých vědeckých diskusí s hosty každou neděli ve svém bytě se Weber živě zúčastnil, často s velmi rozsáhlými výklady. Podstatné ovšem podle Andreského je, že Weberova nemoc se v žádném případě neodrazila v jeho díle.

Druhá kapitola, nadepsaná *Filozofie společenských věd*, se věnuje čtyřem weberovským tématům: objektivnosti a etické neutralitě, otázce, co máme chápat pod „rozuměním“, sociálnímu jednání a metodologickému individualismu a konečně ideálním typům. Andreski zde upozorňuje, že Weberovy argumenty ve prospěch tzv. paradigmatu nehodnocení jsou přijatelné pouze potud, pokud se vztahují na sémantickou neutralitu, která je něčím úplně jiným než neutralita praktická. Weberovský postulát etické neutrality považuje za

v podstatě demarkační princip, sloužící oddělení vědeckých tvrzení od tvrzení nevědeckých, a konstatuje, že je do určité míry podobný známému popperovskému demarkačnímu principu, podle něhož pouze ta tvrzení, která mohou být vyvrácena na základě pozorování, tj. „falzifikována“, jsou tvrzení vědecká.

O výrazu *rozumějící sociologie* Andreski píše, že je to Weberův vynález, který možná nejlépe zaslouží, aby byl doporučen. Weberův metodologický nástroj rozumění je v Andreského interpretaci založen na přesvědčení, že existuje analogie mezi našimi psychickými zkušenostmi a zkušenostmi jiných lidí. V praxi to znamená, že jiným lidem připisujeme tytéž myšlenky a city, jaké zakoušíme my v analogických podmínkách, což můžeme nazvat empatickým chápáním. Toto chápání jako základ společenského života a veškeré komunikace nemůže být ze společenských věd vyloučeno a Weber měl podle Andreského pravdu, když v tomto faktu viděl základní rozdíl mezi společenskými a přírodními vědami. Bylo mu však možné vytknout, že si nedostatečně jasně uvědomil nebo to jasně ve svých metodologických spisech nevyjádřil, že sociologie jako každý obor vědění, které chce být vědou o člověku a jeho výtvorech, začíná tehdy, kdy empatické chápání přestává stačit a když je potřebná vědecká metoda, tzn. objevování faktů, teorií a vysvětlení, k nimž nemůžeme dospět bez systematického hromadění a verifikace empirických dat a bez induktivního uvažování.

Andreski Weberovi vytýká, že používal etiketu „die verstehende Soziologie“ dosti bezstarostně a že zanedbal vysvětlení problémů souvisejících s mnohoznačností pojmu rozumění. Weberova celková metoda nebyla příliš přesná, ale byla rozhodně induktivní. Proto chápání „Verstehen“ za základní znak Weberova sociologického přístupu svědčí podle Andreského o úplném nepochopení Weberova vědeckého přínosu.

Za jedno z nejabsurdnějších nedorozumění považuje Andreski i to, že se ve Weberově díle spatřuje a vysoce hodnotí něco, co se nazývá teorií sociálního jednání. Podle některých verzí tohoto názoru je uvedená teorie založena na „objevu“, že sociologie zkoumá

sociální jednání, jako by někdo, kdo normálně myslí, o tom mohl pochybovat. Weberovy úvahy o sociálním jednání podle Andreského zřetelně ukazují, že je zaměřoval proti všeobecné tendenci reifikovat sociologické pojmy. Weber podle Andreského teorii sociálního jednání v žádném z možných významů slova teorie nezformuloval. Vytvořil pouze známou čtyřčlennou klasifikaci, jež však sama o sobě nic nevysvětluje. Kromě toho je podle Andreského tato klasifikace vadná, neboť se prohřešuje proti elementárním logickým požadavkům zformulovaným už Aristotelem. Neobsahuje totiž jeden princip dělení, rozlišné třídy nevyčerpávají všechny možné případy a nejsou neslučitelné. Weber se o ni však podle Andreského naštěstí ve svých analýzách neopíral.

Obdobně kriticky se Andreski vyrovnává i s Weberovým metodologickým nástrojem v podobě ideálního typu. Vytýká mu, že do tohoto termínu vložil Weber dva významy (ideální typ jako označení konkrétní kulturní jednotky neboli ve Weberově terminologii historického individua, a ideální typ jako obecný pojem definovaný svými obecnými znaky), jež se neshodují. Weber podle Andreského vyhláší přednosti metody ideálního typu, ale neuvádí proto argumenty. Nadto neexistuje v podstatě mnoho důkazů, že by Weber tuto metodu ve svých studiích fakticky používal.

Třetí kapitola má název *Vůdčí ideje* a Andreski v ní analyzuje tři kategorie typické pro Weberův přístup k problematice sociální evoluce: otevřenou kauzální souvislost, nejednosměrný vývoj namísto predestinačního evolucionismu a pojem racionality, v němž Andreski spatřuje nejslabší bod Weberových úvah.

Pozornost je třeba zaměřit zejména na poslední z uvedených kategorií, neboť Andreski její kritiku považuje pro svůj vztah k Weberovi za zcela klíčovou, věnuje jí z celé své práce relativně nejvíce místa a domnívá se, že z jejího používání plyne ve Weberově díle nejvíce problematických stránek.

Andreski především uvádí, že jakkoli má pojem racionality a racionalizace ve Weberově vizi sociální evoluce základní význam, Weber jej nikde nedefinoval, a zůstává velmi

nejasný. Znamé Weberovo rozlišení dvou druhů racionality (účelová a hodnotová) považuje Andreski za dvě slova k označení téže věci. Jestliže totiž ideál, k němuž směřujeme (hodnotová racionalita), je zvláštním druhem cíle, pak hodnotová racionalita se jeví jako zvláštní druh účelné racionality. A naopak: cíl může být nazván hodnotou. I když tyto pojmy vyvolaly rozsáhlou a podle Andreského neplodnou diskusi, Weber je ve svých konkrétně historických analýzách a vysvětlacích vůbec nepoužíval. Ve svých empirických studiích se ani jednou na toto rozlišení neodvolává a naopak velmi často používá pojmy racionální a racionalizace bez dalších přívlastků.

Další Andreského výtky na adresu zmíněných pojmů ve Weberově pojetí lze v maximální stručnosti shrnout do těchto bodů: 1. termín racionalizace směřoval otázku akumulace vědění se vztahem k vědění; 2. zahrnování vzniku a vývoje kapitalismu, vědy a růstu i rostoucí složitosti administrativní mašinerie pod jeden společný termín racionalizace nenapomáhá vysvětlení složitého řetězce historických kauzálních souvislostí; 3. naše věda, technika a umění organizace různých kolektivních činností jsou rozvinutější než analogické dovednosti např. Eskymáků nebo Krováků. To však není žádný důvod pro tvrzení, že naše kultura a náš společenský řád, vzaté jako celek, jsou racionálnější než jejich; 4. lehkost, s jakou Weber obdařil různé aspekty západní civilizace názvem racionální, přispěla vedle jiných omylů k veliké nadsázce při hodnocení trvalosti převahy západní vědy a techniky nad jinými civilizacemi; 5. základní Weberovou chybou je retrospektivní extrapolace projevující se v tom, že hledá stopy racionality evropské civilizace již v období nejen předcházejícím průmyslovou revoluci, ale i v epochách předvědeckých; 6. příslušníci moderních průmyslových společností mají mnohem méně příležitostí samostatně se racionálně rozhodovat, než měli původní lovci a rolníci; 7. neexistuje žádný přesvědčivý důkaz existence jakéhosi obecného evolučního trendu, který bychom mohli vymezit jako racionalizaci. Ve prospěch každé z těchto tezí uvádí Andreski určitou argumentaci, kterou zde ne-

mohu vzhledem k nedostatku místa reprodukovat, jež se však zdá být vskutku přesvědčivá.

Ve čtvrté kapitole nazvané *Systematická srovnávací sociologie* se Andreski zabývá Weberovým pojetím práva, náboženství, typů moci, byrokracie, charismatu, feudalismu a patrimonialismu. Ze všech těchto témat hodnotí Andreski nejvýše ty výsledky, jichž Weber dosáhl v sociologii práva, zejména pokud jde o jejich faktografickou stránku. Weberův pojmový aparát této disciplíny však už v Andreského očích tak imponující není. V názorech na různá náboženství Weberovi hlavně vytýká, že se snažil je seřadit na stupnici racionality, přičemž toto řazení zdůvodňuje pouze tím, že judaismus a křesťanství zahrňly magii. Kritické připomínky má Andreski rovněž k Weberově klasifikaci panství i k tomu, že Weber ztotožňuje pojmy legální a racionální panství. To co je legální, nemusí být vůbec racionální, a naopak. Pokud jde o Weberův pojem byrokracie, vytýká mu Andreski podřazení čtyř různých významů pod jeden termín, přičemž by měl být rezervován pouze pro situaci, kdy moc administrátorů je větší než moc jakékoli jiné skupiny vůdců. K pojmu charismatu Andreski mj. uvádí, že jej Weber používal rozporně a že je to hlavně spíše Weberův verbální vynález než objev nového, dosud neznámého faktu. Na zpracování pojmů feudalismu a patrimonialismu Andreski vyzvedá, že patří k mistrovským fragmentům Weberova díla, a to mj. proto, že nejsou zatíženy zavádějícím pojmem racionalismu.

Kapitola pátá má název *Historická srovnávací sociologie: vysvětlení vzniku kapitalismu* a Andreski se v ní zabývá obecnou charakteristikou Weberových historických analýz a výzkumů, rozlišením loupeživého a produktivního kapitalismu, vztahem kapitalismu a náboženství (přičemž se konkrétně zmiňuje o Weberových názorech na vztah protestantismu, judaismu, konfucianismu a hinduismu ke kapitalismu), vztahem etiky a ekonomie a konečně rolí, jakou sehrála při vzniku a vývoji kapitalismu pozice měst a vojenský faktor. Andreski píše, že z hlediska rozsahu využitého historického materiálu včetně pramenného by bylo možné Webera